Onaantastbaarheid van individuele voorkeuren is passé

We hebben een transitie naar een andere politieke economie nodig – een economie die de belangen van alle mensen en andere soorten, nu en in de toekomst, centraal stelt. Die visie moet beginnen met te erkennen dat er maar één planeet is waarop de mens goed kan leven, dus dat we haar ecosystemen willen beschermen. We moeten daarbij niet alleen luisteren naar economen, maar ook naar filosofen en andere denkers en wetenschappers.

door Ingrid Robeyns De auteur is econoom en filosoof, en is als hoogleraar ethiek van instituties verbonden aan de Universiteit Utrecht. Daar geeft ze ook leiding aan het project 'Visies voor de toekomst'. Dit jaar is haar de NWO-Stevinpremie toegekend, de hoogste wetenschappelijke onderscheiding voor onderzoek dat ten dienste staat van de samenleving.

Een weldoordachte visie op de toekomstige economie is gebaseerd op twee soorten kennis. Ten eerste zijn dat minimale morele uitgangspunten die we kunnen terugvinden in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Ten tweede is de kennis cruciaal over waarom onze huidige manier van leven ecologisch niet duurzaam is – denk aan klimaatverandering of het grote verlies aan biodiversiteit. Helaas klinken in de publieke ruimte steeds luider de stemmen van medemensen die het niet over deze zaken willen hebben, of die de minimale morele uitgangspunten of de wetenschappelijke kennis negeren – maar dat zou ons er niet van mogen weerhouden te blijven nadenken over welk maatschappijmodel een goed leven voor iedereen binnen planetaire grenzen mogelijk maakt.

We moeten ook zoeken naar een maatschappijmodel waarbij we geen armere mensen uitbuiten. Dat gebeurt nu op grote schaal, maar daar kijken mensen uit het mondiale Noorden die zelf niet arm zijn graag van weg. Of we rationaliseren het met het idee dat de armsten toch ook beter af zijn in de mondiale economie, ook al tonen de data dat in de verdeling van de baten van globale economische productie het mondiale Noorden het leeuwendeel voor zichzelf neemt, en slechts broodkruimels geeft aan arbeiders in het Zuiden.[1] Een belangrijk probleem daarbij is dat de relevante begrippen om deze analyse te maken (zoals rechtvaardigheid, macht, machtsmisbruik of uitbuiting) doorgaans niet tot het vocabularium van de econoom

behoren, en economen een grotere invloed hebben op beleid dan sociologen, politicologen of filosofen.

Daar waar de econoom het zelden over rechtvaardigheid heeft, is dit voor de politiek filosoof een kernbegrip. Politiek filosofen zijn het erover eens dat onze toekomstige economie rechtvaardig moet zijn. Neem het voorbeeld van broeikasgassen. Klimaatrechtvaardigheid houdt onder andere in dat we het recht om broeikasgassen te mogen uitstoten eerlijk verdelen.[2] Nu kunnen we twisten over wat dit betekent voor de historische uitstoot en de vragen die dit oproept over eventuele compensatie door landen die rijk zijn geworden met een economie die het klimaat ontwricht heeft. Maar we kunnen niet om het feit heen dat de uitstoot extreem ongelijk is tussen landen en tussen mensen.[3] En deze ongelijkheid is onrechtvaardig, omdat het resterende broeikasgasbudget (waarbij we de opwarming beperken tot twee graden) bijna uitgeput is, en het dus een vraag van echte, extreme, schaarste is wie er nog mag uitstoten.

Van verlangens en voorkeuren naar objectieve behoeften

Als de voorgaande analyse correct is, dan heeft dat een belangrijk gevolg voor de fundamentele normatieve concepten waarmee wij in de samenleving en de wereld praten over welvaart en toekomstvisies. Het idee dat aan de basis ligt van zowel het liberalisme als het kapitalisme kan dan niet overeind blijven staan – en dat idee is de morele prioriteit die wij toekennen aan individuele verlangens en voorkeuren.[4] Het liberalisme wil niet oordelen over wat mensen willen, want dat is paternalistisch en vrijheidsbeperkend. Dus wie graag vliegt of vlees eet, moet dat gewoon kunnen doen; daar zou, vanuit dit perspectief, niemand anders over mogen gaan. Ook in de rechtvaardiging van het kapitalisme als economisch systeem spelen de subjectieve verlangens van mensen een cruciale rol. Als ondernemers producten en diensten op de markt brengen die mensen verlangen, dan rechtvaardigt dat zowel de economische bedrijvigheid (en dus groei) als ook de winst die ze daarmee kunnen verwerven.

Daar waar de econoom het zelden over rechtvaardigheid heeft, is dit voor de politiek filosoof een kernbegrip

Maar deze klassieke argumenten voor het kapitalisme en het liberalisme lopen nu tegen de grenzen aan van het menselijk bestaan op de planeet Aarde. Want als deze voorkeuren alleen vervuld kunnen worden door een beroep te doen op ecologische hulpbronnen die in absolute termen schaars zijn (drinkbaar water, mineralen), of gepaard gaan met disproportionele vervuiling en uitstoot, dan veroorzaakt het vervullen van onze voorkeuren onrechtvaardigheden.

Dit gebeurt op verschillende manieren. Ten eerste zien we dat consumenten in de rijke landen een disproportioneel deel van de ecologische hulpbronnen gebruiken, terwijl er geen morele basis is waarop ze zich die zouden mogen toe-eigenen. Tenslotte heeft geen enkele mens de aarde gecreëerd. Ten tweede veroorzaken emissies en andere milieuverontreiniging door het vervullen van die voorkeuren schade aan anderen. We hebben voorbeelden genoeg dicht bij huis – denk maar aan de geluidsoverlast

door Schiphol, of de effecten van de stikstofuitstoot door de industriële veehouderij. Ten derde leidt het vervullen van voorkeuren of verlangens in niet-duurzame consumptie ertoe dat de basisbehoeften van andere mensen (en andere diersoorten) in het gedrang komt. Voor onze biefstuk worden stukken van de Amazone ontbost, zodat daar veevoer geteeld kan worden, waardoor dieren hun leefgebied verliezen en door de ontbossing minder opname van broeikasgassen mogelijk is. En de veel te hoge uitstoot door onze consumptie leidt tot vermijdbare doden door overstromingen waarbij klimaatverandering een hoofdoorzaak is, of honger en ondervoeding doordat de landbouw ontwricht wordt en oogsten mislukken. Het vervullen van de voorkeuren van de een, draagt bij aan de dood of de honger van de ander.

Van verlangens en voorkeuren naar objectieve behoeften

In de economische wetenschap, in het liberalisme, en in het kapitalisme, zijn 'verlangens' of 'voorkeuren' het funderende concept van menselijke welvaart en het economische stelsel. Daarbij werd er altijd van het adagium uitgegaan dat we elkaars voorkeuren niet beoordelen: in een vrij land kan iedereen zelf bepalen wat men wil consumeren.

Maar het voorgaande zou helder moeten maken dat tegen de achtergrond van de ecologische crisissen dit geen houdbaar uitgangspunt meer is. Het zonder beperkingen vervullen van onze verlangens kan leiden tot vermijdbaar lijden en vroegtijdig sterven van anderen – ook al beoordelen we dat zo niet, omdat we de causale verbanden niet zien tussen ons consumptiegedrag en het leven van mensen elders, laat staan mensen die in de toekomst zullen leven.

Het vervullen van de voorkeuren van de een, draagt bij aan de dood of de honger van de ander

Kan dit ook anders? Het eerste mogelijke alternatief is om de voorkeuren ongemoeid te laten, maar om de ecologische hulpbronnen rechtvaardig te verdelen. Deze benadering zou iedere persoon een quotum geven voor het gebruik van drinkwater of schaarse natuurlijke grondstoffen zoals mineralen, of het uitstoten van broeikasgassen. Wie echt graag op vakantie naar Bali wil, zal dan diens emissierechten over een paar jaar moeten opsparen en op andere terreinen minder uitstoten door bijvoorbeeld geen vlees en zuivel te eten. En bedrijven zouden een zeer sterke prikkel krijgen om te produceren op manieren die zo weinig mogelijk een beroep doen op ecologische hulpbronnen en op hun gerantsoeneerde vervuilingsrechten.[5] Zuiver theoretisch lijkt me dit de best verdedigbare idee, omdat het de grootst mogelijke zekerheid biedt dat we ecologische schade minimaliseren én dat op een rechtvaardige manier doen. En we zouden geen oordelen hoeven vellen over de keuzes van anderen: niemand is gedwongen veganist te worden, maar het zou best kunnen dat alleen de veganisten nog over de oceaan kunnen vliegen, omdat de vlees- en zuiveleters hun hele emissiebudget aan hun voedsel zullen besteden. In de praktijk daarentegen zie ik grote hindernissen: dat het grote weerstand zou oproepen bij de bevolking, dat het alleen kan als er strenge internationale afspraken bestaan, en dat de kans reëel is dat de machtigsten aan ontwijking doen, net zoals ze dat nu ook lukt bij belastingen. Maar theoretisch is het dus prima verdedigbaar.[6]

Bron: Pixabay

Het tweede alternatief is om de focus op voorkeuren los te laten, en het onderscheid tussen basisbehoeften en additionele behoeften maatschappelijk centraal te stellen, ook in wetgeving. Een miljardair die een privévliegtuig en een jacht heeft, stoot een paar duizend ton broeikasgassen per jaar uit. Met milieubelastingen deze consumptie terugdringen is niet afdoende, omdat de allerrijksten die belastingen gemakkelijk kunnen betalen, en het hun gedrag – en dus hun uitstoot – niet zal veranderen. Het lijkt niet onredelijk om te stellen dat zo'n rijk persoon ook een prima leven kan leiden zonder deze vervuilende luxegoederen, dus is het niet onredelijk als vervuilende jachten en privévliegtuigen verboden worden. Omdat 99 procent van de bevolking daar niet door getroffen wordt, zou het mogelijk moeten zijn daarvoor steun te krijgen bij de bevolking. Maar geldt dit ook voor de voorkeuren die een groot deel van de bevolking zelf heeft, en die niet verenigbaar zijn met een faire ecologische voetafdruk, zoals veel kilometers rijden met de auto, regelmatig zuivel en vlees consumeren, elke dag een lange warme douche nemen, en jaarlijkse (meermaals) vliegen?

Uiteraard is er het bijkomende rechtvaardigheidsprobleem dat door de grote (en groeiende) financiële ongelijkheid de welgestelden voor de groene-technologie-versies van deze consumptie kunnen kiezen (een elektrische auto, havermelk, of elektriciteit

en warmte uit zonnepanelen en een warmtepomp). Dit kan echter gemakkelijk opgelost worden met fiscaal beleid en reguleringen.

De belangrijkste reden waarom mensen die dit tweede alternatief bepleiten heel vaak als moralistisch, elitair of betweterig worden gezien, is mijns inziens echter niet dat deze strategie de hogere middenklasse zou bevoordelen. Want zelfs als de groene-technologie-versies van deze consumptiegoederen net zo toegankelijk zouden zijn als de vervuilende, zou er nog steeds groot verzet zijn tegen deze tweede strategie. Tegenstanders van deze strategie ervaren weerstand omdat deze strategie ervaren wordt als een paternalistische inmenging in ieders consumptiegedrag – maar vanuit een rechtvaardigheidsperspectief valt er dus veel voor te zeggen. De kern van het probleem is derhalve dat de meeste mensen in de rijke landen denken dat hun voorkeuren heilig zijn, en onaantastbaar. Dat is een houding die in een wereld met absolute ecologische schaarste niet langer houdbaar is.

De kern van het probleem is dat de meeste mensen in de rijke landen denken dat hun voorkeuren heilig zijn

Artikel in het kort:

* In de dominante stromen van economisch en politiek denken zijn individuele voorkeuren bijna onaantastbaar
* Dat kan niet langer, gezien de ecologische schaarste, de schade en de ongelijkheid waartoe individuele keuzes leiden
* Economen hebben een grote invloed, maar ze hebben te weinig oog voor de ethische aspecten van de economie
* Beleid moet rechtvaardigheid als centrale waarde meenemen

1 Jason Hickel, Dylan Sullivan en Huzaifa Zoomkawala, 'Plunder in the post-colonial era. Quantifying drain from the Global South through unequal exchange, 1960-2018', *New Political Economy* 26 (2021), nr. 6, pp. 1030-1047.

2 Colin Hickey en Ingrid Robeyns, 'Koolstofemissies als een kwestie van verdelende rechtvaardigheid', *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte* 112 (2020), nr. 4, pp. 453-457.

3 Lucas Chancel, Philipp Bothe en Tancrède Voituriez, *Climate Inequality Report 2023. Fair taxes for a sustainable future in the Global South*. Parijs: World Inequality Lab, 2023.

4 Zie ook: Ian Gough, 'Sufficiency as a value standard. From preferences to needs', *Ethics, Policy and Environment* (2023), in druk.

5 Keith Hyams, 'A just response to climate change. Personal carbon allowances and the normal-functioning approach', *Journal of Social Philosophy* 40 (2009), nr. 2, pp. 237-256; David Van Reybrouck, *De kolonisatie van de toekomst*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2022.

6 Ingrid Robeyns, *Limitarisme. Pleidooi tegen extreme rijkdom*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2023, hoofdstuk 5.